

JAMES GEORGE FRAZER

Ondřej VANÍČEK
Student Katedry Antropologie ZČU

James George Frazer patřil ke klasickým evolucionistům "třetí generace". V jeho díle se však již dají nalézt zárodky metodologického překročení klasického evolucionistického paradigmatu, o kterých ovšem Frazer neměl ani nejmenší tušení. Přestože byl Frazer ze všech britských antropologů své doby evolucionismu nejméně věrný, vytvořil díky svému literárnímu nadání typ rétoriky vlastní pozdějším převážně sémiotickým antropologickým směrům.

James George Frazer se narodil roku 1854 v Glasgow středostavovské rodině váženého lékárníka. Údajně prožíval idylické dětství. Rodina mu poskytla liberální a zbožné prostředí, přečetl množství knih z otcovy pracovny. Nejprve studoval v rodném Glasgowě a po ukončení zdejší college v roce 1874 pomýšlel na zápis do Balliol College v Oxfordu. Místo toho jej však presbyteriánští rodiče poslali do Trinity College v Cambridge a to především ze strachu před silně katolizujícím prostředím na Oxfordu. James George Frazer studoval po čtyři roky klasické obory a na přání svého otce završil v roce 1882 rovněž studia práv. Právnícké praxi se však nikdy nevěnoval.

V roce 1879 završil Frazer svá studia na Trinity College disertační prací o Platónově teorii ideí. Ve stejném roce se stává členem (fellow) Trinity College, ale jen na určitou dobu, takže se z existenčních důvodů po neúspěšném pokusu stát se přednášejícím klasické filologie na univerzitě v Aberdeenu přijal místo knihovníka v Královské Geografické Společnosti. Nakonec mu však Trinity College jeho členství dvakrát prodloužila a v roce 1895 se stal Frazer jejím členem doživotně. To mu poskytlo trvalé existenční zajištění, takže mohl konečně uzavřít sňatek s Francouzskou Lilly Frazerovou, která poskytla manželovi nezbytné praktické zázemí.

James George Frazer studoval opravdu nepřetržitě (od osmi ráno do půlnoci), což se projevilo na jeho zdravotním stavu. V r. 1901 už se mu zhoršil zrak a v r. 1931 (v 77 letech) oslepl úplně. Ani tehdy však nepřestal pracovat. Ovládal množství jazyků: Mj. Francouzštinu, němčinu, španělštinu, italštinu a holandštinu. Proslulá byla i jeho poctivost.

Frazer si zprvu nebyl jist, jak dokládají jeho soukromé poznámky, jakým směrem by se měl jeho intelektuální vývoj ubírat. Váhal mezi filosofií a psychologií. Mezi významné autory, které studoval, patřili John Stuart Mill, Herbert Spencer, August Comte. Frazer se domníval, že darwinismus by měl svrhnout nadvládu teologie a formuloval několik filosofických teorií. Podle George W. Stockinga však neměl Frazer příliš ideální předpoklady stát se filosofem či psychologem. Charakter jeho vzdělání a způsob myšlení však odpovídali potřebám tehdejšího antropologického paradigmatu. Zbývalo, aby se se svým předmětem celoživotního vzdělávání setkal.

Zprvu se James George Frazer věnoval editování textů antických autorů. V roce 1884 připravil k vydání spisy *Cattilina* a *Válka s Jogurthou* od římského historika Sallustia. Následně se pustil do práce na Pausaniových *Cestách po Řecku*. Tento cestopis z druhého století po Kristu popisuje množství náboženských obřadů, mýtů a zvyků starého Řecka a to etnograficky věrohodně. Seznámil se díky tomu s evolucionistickou problematikou: vyhledávání přežitků starověké antické kultury v evropském folklóru. Frazerovi bylo od jeho přítele profesora morální filosofie a etiky Jamese Warda doporučeno, aby si přečetl Tylorovu *Primitivní kulturu*, ryze antropologické dílo.

V souvislosti s Pausaniovým dílem procestoval Frazer Řecko, v roce 1900 pobýval dokonce v Římě. Jinak byl ovšem typickým příkladem kabinetního učenice - neustále četl knihy, příliš necestoval a podklady pro své teorie sbíral od jiných vědců popř. dobrodruhů. "Svého" divocha nikdy v životě neviděl.

Nejdůležitější událostí která přivedla Frazera k problematice Sociální a kulturní antropologie bylo jeho setkání s Williamem Robertsonem Smithem (1846 - 1894). Šlo o nesmírně nadaného skotského znalce semitských jazyků, filosofie a matematiky. Již ve svých 23 letech (!) se stal profesorem hebrejštiny na Free Church College v Aberdeenu. Byl editorem devátého vydání Britské encyklopedie. Díky příliš racionalistickému zpracování hesel "Anděl" a "Bible" byl vyloučen z Free Church College a přešel na Trinity College v Cambridge, kde se setkal s Frazerem (při obědě). Již zpočátku přátelství bylo jasné, že Frazer, jakožto introvert, bude vystupovat v roli žáka a Robertson Smith v roli jeho učitele. William Robertson Smith měl prostě vždy navrch. Smith svěřil Frazerovi vypracování několika příspěvků do Britské encyklopedie z oblasti klasických studií (Penáti, Priapos atd.). Smith předčasně zemřel a Frazer společně s Johnem Benettem Blackem připravili k vydání jeho nejdůležitější dílo *The Religion of the Semites*. Smithově památce věnoval Frazer i své nejslavnější dílo, *Zlatou ratolest*.

Přesto existovaly mezi Jamesem George Frazerem a Williamem Robertsonem Smithem některé světonázorové rozdíly. Například Frazer se při svých výkladech totemismu, exogamie, tabu a magie inspiroval více dílem Edwarda Burnetta Tylora. Neshoda vznikla i v otázce náboženství - Frazer ho zhodnotil jako primitivní filosofický systém, jehož omyly lze snadno ve světle moderní vědy snadno prokázat. Smith naopak zůstal autenticky věřícím člověkem a snažil se porozumět sociologickým základům náboženské zkušenosti.

První přednášku na ryze antropologické téma měl Frazer v roce 1885 na zasedání Londýnského antropologického institutu. V řadách posluchačů seděl i Tylor, který Frazera ocenil. Velkým přínosem Frazera do antropologických studií byla jeho znalost klasické filologie a problematiky antických náboženství.

V roce 1886 Frazer přijal nabídku zpracovat pro Britskou encyklopedii hesla "Tabu" a "Totemismus". Jeho několikastránkové studie pro encyklopedii později přerostly ve Frazerova nejdůležitější díla: čtyřsvazkové *Totemismus a exogamie (problém Totemismu)* a *Zlatou ratolest (problém Tabu)*.

James George Frazer psal svá díla velmi literárním, neboli i laikovi srozumitelným způsobem, díky čemuž se jeho *Zlaté ratolesti* prodalo do roku 1921 na 30 tisíc exemplářů a jeho myšlenky se rozšířily i mezi neatropology, čímž ovlivnil tehdejší duchovní a intelektuální atmosféru Velké Británie. Frazerovi přinesl vysoký náklad jeho knih značný finanční úspěch,

ale George W. Stocking si neodpustil poznámku, že Frazer byl "literátem, který shodou okolností působil jako antropolog".

V roce 1907 byl James George Frazer pověřen vedením katedry sociální antropologie na univerzitě v Liverpoolu, kde působil až do roku 1922. Přestože jeho práce měla již zmíněný kabinetní charakter, byl uznáván i mezi stále aktivnějšími terénními antropology. Mezi ovlivněné patřili například Charles Seligman, provádějící etnografický výzkum v povodí Nilu, Isaac Schapera z London School of Economics, John Rescoe či Alfred Reginald Radcliffe-Brown, přičemž Frazer osobně podporoval terénní výzkum dvou naposled jmenovaných.

Na počátku první světové války byl Frazer povýšen za vědecké a literární zásluhy do šlechtického stavu.

Mezi další významná díla Jamese George Frazera patří *Folklór ve Starém Zákoně* (1919), *Víra v nesmrtelnost a uctívání mrtvých* (1913 - 1924), *Uctívání přírody* (1926), *Člověk, bůh a nesmrtelnost*, *Úvahy o pokroku lidstva* (1927), *strach z mrtvých v primitivním náboženství* (1933-1936 - to již byl Frazer slepý!).

James George Frazer jako nejvýznamnější klasický evolucionista se za svého života dočkal ústupu paradigmatu, ve kterém tvořil, do pozadí britského antropologického myšlení. Ve dvacátých letech se pod vlivem difuzionistické školy dostává na výsluní dehistorizující funkcionalismus, který záhy přesunul Frazerova díla do oblasti krásné literatury. Přesto se i mezi funkcionalisty těšil značné úctě - Edward Westermarck označil Frazera za vůdce sociální a kulturní antropologie, Bronislaw Malinowski označil *Zlatou Ratolest* za "možná největší vědeckou Odysseu v moderních humanitních oborech".

Na počátku první světové války byl Frazer povýšen za vědecké a literární zásluhy do šlechtického stavu.

Totemismus a exogamie

Totemismus a exogamie je jedním z hlavních děl Jamese George Frazera. První verze knihy byla uveřejněna již v roce 1887 a do roku 1910 ji Frazer rozšířil z původních 90 stran na čtyřsvazkové dílo o dvou tisících stranách. Dílo vyrostlo původně z krátké studie pro *Britský encyklopedický slovník*. Totemismus byl ve Frazerově době často diskutován a vyšlo o něm mnoho polemických děl. John Ferguson McLennan tvrdil, že totemismus spočívající v uctívání zvířat a rostlin byl nejranější formou náboženství, mnoho evolucionistů tvrdilo že se univerzálně vyskytoval jako vývojový stupeň náboženství ve všech společnostech. James George Frazer charakterizoval totem jako "třídou materiálních objektů, k nimž divoch hledí s pověřenou úctou, protože věří, že mezi ním a každým členem této třídy existuje intimní a zcela zvláštní, oboustranně výhodný vztah. Tato interpretace totemismu je zcela v duchu Tylorova pojetí náboženství: totemismus vznikl ze snahy racionálně uchopit přírodu a nutnosti ochrany před jejími nástrahami. Totemismus byl podle Frazera nutně svázán s matrilineárními vztahy a exogamií, v případě přechodu na patrilineární systém dochází ke kulturnímu pokroku a totemismus je překonán ve prospěch božstev a polyteismu - božstva jsou ve vztahu z původními totemy. v osmdesátých a devadesátých letech 19. století James George Frazer svou teorii o totemismu nadále rozvíjel a přeměňoval. Jeho prvními informátory z oblasti etnografického výzkumu byli Lorimel Fison (misionář na Fidži) a Alfred William Howitt (cestovatel a amatérský geolog), kteří provedli rozsáhlé etnografické

výzkumy mezi kmeny australského vnitrozemí. Později byl Frazer ovlivněn studii folkloristy Edwarda Clodda a holandského etnologa George Alexandera Wilkena. Následně Frazer dospěl k tzv. nové teorii totemismu a to na základě dalších etnografických poznatků o afrických Aruntech. Předpokládal, že prvotním účelem totemismu bylo zajištění a množení přírodních zdrojů, tudíž že je totemismus vlastně druhem magie. Tak se snažil Frazer zasadit totemismus do náboženského systému, na jehož počátku byla magie která po svém funkčním selhání transformovala v náboženství. V tomto bodě je třeba se u Frazerovy magie zastavit, neboť jde o jeho význačnou teorii. Magie se údajně snaží ovlivnit přírodní děje jejich nápodobou (jde o tzv. Homeopatickou magii, jak ji Frazer sám nazval) - tudíž přírodu přinutit násilím k požadovanému výsledku. Protože tento systém se prokázal jako nefunkční, vzniklo náboženství, kde aktér uprošuje božstvo aby vyslyšelo jeho přání, což je však stejně neúspěšné jako magie a na základě této konečné diskreditací náboženství je umožněn nástup pozitivní vědy.

Později (v roce 1905) podrobil Frazer svou teorii totemismu kritice a zdůrazňoval, že totemický systém především řídil a reprodukoval pravidla exogamie a následnictví ve společnosti, která si nebyla jistá zploditelem svých dětí - údajně nebyli divoši schopni dát do souvislosti pohlavní akt a početí, které přičítali nadpřirozenému zásahu.

Některé Frazerovy úvahy o totemismu se podle nejvlivnějšího evolucionisty Edwarda Burnetta Tylora příliš vzdálili od klasické evolucionistické ortodoxie, ve které totemismus představoval především přechodové stadium mezi animismem a kultem předků - díky tomu upadl Frazer u Tylora v nemilost, ale z dnešního pohledu šlo o krok vpřed.

Zlatá ratolest

Základem rozsáhlého díla James George Frazera Zlatá ratolest byl fenomén tabu, které definoval jako soubor náboženských zákazů, založených na negativní maně, napříč světem primitivního náboženství. Frazer interpretoval tabu jako typický projev selhání intelektu archaických společností kterým unikala kauzalita. Ovšem tabu sehrálo svou důležitou úlohu ve vývoji společnosti, kde zaštitilo svou magickou silou strachu z nadpřirozena základní společenské instituce a zásady, dokud nebyly natolik vžitě, že se obešly bez pověrečné hrůzy. Civilizované národy již jsou pryč na působení tabu zcela nezávislé.

Zlatá Ratolest je však především komparativní studí o povaze archaického náboženství. Druhou významnou inspirací a jádrem díla je princip fungování instituce posvátného krále, kterou Frazer objevil v záznamu jednoho cestovatele ze 17. století, který cestoval na malabárském pobřeží v Indii. Král byl každoročně během rituálu obětován a na jeho místo nastoupil čerstvý kandidát. Jde o podobné schéma, jako když se musel uchazeč o kněžský status v Dianine posvátném háji v Nemi nejprve utrhout zlatou ratolest a zabít dosavadního kněze v souboji. Frazer pak ve svém díle naznačil obzor života archaického člověka, který později rozpracoval Mircea Eliade ve své studii Mýtus o věčném návratu. V době tvorby Zlaté ratolesti byl Frazer značně ovlivněn dílem Wilhelma Mannhardta *Waldkulte und Feldkulte*, kde nacházel přežitky původních archaických kultů na dnešním (kolem roku 1850) venkově, dokonce tvrdil, že venkovan je tím původním archaickým árijcem.

První vydání Zlaté ratolesti mělo být především pojednáním o "árijském náboženství", které později získalo všelidský rozměr. Druhé vydání již z podtitulem "A study in Magic and Religion" rozvíjelo převážně obecnou Frazerovu teorii magie (kterou jsem již nastínil výše).

V primitivní filosofii archaického věku se uplatňovala tzv. sympatetická magie, rozdělená na Homeopatickou a Kotagiózní. Snažila se ovlivnit přírodní síly za účelem neomezeného využití zdrojů. Homeopatická magie funguje na principu podobnosti - pokud napodobíme nějaký děj, stane se. Kontagiózní magii identifikuje zákon, že věci, které byly kdysi v kontaktu si zachovávají určité spojení i po odloučení a mohou na sebe při magických praktikách působit.

James George Frazer zastával tvrzení, že archaické myšlení je odlišné od civilizovaného, ale přesto sdílel s Tylorem koncepci psychické jednoty lidstva, kdy archaický člověk je pouze sveden na scestí religiozity některými mylnými vývody.

Do roku 1911 vyšlo Frazerovi 12 svazků Zlaté ratolesti, ve kterých nashromáždil velké množství údajů o rituálech, mýtech a magických úkonech kultur všech kontinentů. První dva díly konečného vydání se nazývaly Umění magie a vývoj králů. Tento titul poskytoval klíč k pochopení Frazerovy koncepce archaického náboženství. První náboženskou zkušeností lidstva byla podle Frazera tylorovsky interpretovaná magie. Ta se nadále vyvíjela až došlo k vzniku magicko-sakrálního království. V této instituci se král v průběhu panování přizpůsobil vegetativním rytmům přírody, takže procházel obdobím zrození, růstu, rozkvětu, uvadání a rituální smrti, po níž nastoupil nový, čerstvý následník (viz výše, příklad z malabárského pobřeží). Frazer tímto učinil jeden z prvních pokusů pochopit komplikovaný vztah mezi mocí a symbolickou funkcí. Instituce posvátného krále tvořila jádro a základ života archaické společnosti. Frazer začlenil lidskou aktivitu do určité regulující struktury, která je neustále reprodukována a vytváří tak trvalý životní rámec. Tímto se Frazer odklonil nechtěně odklonil od individualismu a utilitarismu antropologických škol 19. století, které hlásaly univezalitu a suverenitu individuálního praktického rozumu - ten je u Frazera limitován právě kolektivní mentalitou u níž trvalost převládá nad invencí.

V následujících dílech Zlaté Ratolesti (nazvaných Adonis, Attis, Osiris, The Dying God, Spirits of the Corn and of the Wild) se Frazer snažil ukázat, jak se dřívější instituce magického krále obtiskla do učení velkých náboženských soustav Předního východu, Středomoří a některých starověkých národů indoevropského původu. Obzvláštní pozornost věnoval oslavám nového roku, které obsahovaly příběh umírajícího boha, jenž se po svém pádu do podsvětí vrací zpět vzkříšen v plné slávě na tento svět a regeneruje život a řád.

V Antropologickém akademickém světě byla Zlatá Ratolest přijata se smíšenými pocity. Někteří její teze odmítli, ale například folklorista Alfred Trubner Nutt akceptoval tzv. Mannhardtovu-Frazerovu teorii s nadšením. Většina oficiálních antropologů však pokládala první vydání Zlaté ratolesti za spíše umělecké než vědecké dílo, druhé však již přijali s uznáním. Zlatá ratolest inspirovala i mnohé umělce.

James George Frazer sice nevynikal význačnou schopností teoretizovat, ale v Zlaté ratolesti se mu podařilo způsobem blízkým britské vzdělánecké veřejnosti interpretovat uspokojivě pohanství a divoštství, jehož přítomnost v soudobé společnosti byla pociťována jako reálná. Protože se západní civilizace přestala vymezovat na křesťanském základě, autoři se zaměřili na hledání podstaty v oblasti pohanství (jež prý mezi evropskými venkovany stále přetrvávalo). Frazer mimoděk ve svém díle předložil, jak se skrytým divoštstvím zacházet bez toho, že bychom opustili humanistickou základnu viktoriánské kultury. Tím Zlatá ratolest stala vlastně psychoanalýzou současné západní kultury. O to však Frazerovi nešlo - ten chtěl pouze napsat ságu o osvobození a vzestupu lidského rozumu z mlh magie, tabu, mýtů a

rituálů. V ovzduší ve kterém Zlatá ratolest vyšla však fascinovala právě výš zmíněným uchopením pohanské podstaty západního světa.

Použitá literatura:

Ivo Budil, Za obzor Západu, Praha: Triton 2001

James George Frazer: Zlatá Ratolest - Druhá žeň, Praha: 2000